

PAPER DETAILS

TITLE: Dede Korkut Kitabı Azerbaycan Türkçesiyle mi Yazıldı?

AUTHORS: Murat Dogan

PAGES: 1082-1105

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3400147>

Dede Korkut Kitabı Azerbaycan Türkçesiyle mi Yazıldı?*

ARŞ. GÖR. MURAT DOĞAN**

Öz

Dede Korkut Kitabı Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. Bulunuşunun üzerinden 200 yıl gibi bir süre geçmiş olmasına rağmen hâlen bu eserin Türkçenin hangi lehçesiyle yazıldığı tartışılmaktadır. Özellikle Azerbaycan sahasındaki birçok bilim adamı eserin Azerbaycan Türkçesiyle yazıldığını iddia etmektedir. Bu çalışmada Dede Korkut Kitabı'nın hangi Türk lehçesiyle yazıldığına dair açıklamalar öne sürülmektedir. Dede Korkut Kitabı'nın Azerbaycan Türkçesiyle yazılmadığının kanıtları söz varlığından hareketle verilmiştir.

Bu çalışmada Dede Korkut Kitabı ve Türkiye Türkçesinde kullanılan, fakat Azerbaycan Türkçesinde kullanılmayan 71 madde başı incelenmiştir. Bu madde başlarının Türkiye Türkçesinde hangi anlamlarla kullanıldığı örnekler verilerek açıklanmıştır. Buna ek olarak bu madde başları Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılıyorsa bu lehçelerdeki kullanımları ve örnekleri de verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Dede Korkut Kitabı, dil, lehçe, söz varlığı.

WAS DEDE KORKUT KITABI WRITTEN IN AZERBAIJANI TURKISH?

Abstract

The Dede Korkut Kitabı holds significant prominence within the realm of Turkish literature. The dialect of Turkish in which this work was written remains a subject of ongoing debate, despite the passage of two centuries since its discovery. Numerous scholars, particularly those specializing in the domain of Azerbaijan, assert that the composition was authored in Azerbaijani Turkish. This study aims to explain the Turkish dialect in which the Dede Korkut Kitabı, a prominent literary work, was written. The examination of the vocabulary of Dede Korkut Kitabı provided evidence suggesting that it was not authored in Azerbaijani Turkish.

In this study, the Dede Korkut Kitabı and 71 words used in Turkey Turkish but not in Azerbaijani Turkish were examined. The meanings of these entries in the Turkic are clarified by giving instances. In addition, if these entries exist in Turkmen and Gagauz Turkish, their usage and examples in these dialects are also given.

Keywords: Dede Korkut Kitabı, language, dialect, vocabulary.

GİRİŞ

Dede Korkut Kitabı, Türk kültürünün en önemli eserlerinden biridir. Eserin bu öneminden dolayı esere ilgi de fazladır. Bulunuşunun üzerinden 200 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen hâlen üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Esere duyulan ilgiden kaynaklanan sahiplenme bazen çok ileri düzeylerde olabilmektedir. Bilhassa, Azerbaycan sahasında Azerbaycanlı bilim adamları eserin Azerbaycan sahasına ait olup Azerbaycan Türkçesiyle

* Bu makale, Fırat Üniversitesinde Prof. Dr. Ercan ALKAYA danışmanlığında yazılmakta olan “Dede Korkut Hikâyelerindeki Söz Varlığının Oğuz Grubu Türk Lehçelerinin Söz Varlığıyla Karşılaştırılması” başlıklı doktora tezinden yola çıkılarak yazılmıştır.

** Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Osmaniye, muratdogan@osmaniye.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0262-5392.

yazıldığına dair görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan biri olan Ə. M. Dəmirçizadə “Kitabi-Dədə Qorqud Dastanlarının Dili” (Bakü, 1999) adlı eserinde Dede Korkut Kitabı’nın Azerbaycanlı dedeler, ozanlar tarafından 9-12. yüzyıllarda oluşturulup yayıldığını, dilinin Azerbaycan Türkçesi olduğunu iddia eder.

Ə. M. Dəmirçizadə (1999), Dede Korkut Kitabı’nı Azerbaycan Türkçesiyle, Azerbaycan kültürüyle karşılaştırarak ortaklıklar üzerinde durmuştur. Dede Korkut Kitabı’nın diliyle, kültürüyle Azerbaycan Türkçesinin, kültürünün birçok benzerliğinin, aynılığının olması gayet tabiidir. Çünkü Dede Korkut Kitabı Oğuz coğrafyasında Eski Oğuz Türkçesiyle yazılmıştır ve Azerbaycan Türkçesi de bu dilden gelişmiş bir koldur. Azerbaycan Türkçesinin Dede Korkut Kitabı’ndan farklılaşan birçok yönü de mevcuttur. Fakat Dəmirçizadə gibi isimler bu farklılıklar üzerinde durmamaktadırlar. Kanaatimizde, bu farklılıklar üzerinde durulduğunda Dede Korkut Kitabı’nın dilinin Azerbaycan Türkçesi olmadığı, Eski Oğuz Türkçesi olduğu anlaşılabacaktır.

Ə. M. Dəmirçizadə gibi Dede Korkut Kitabı’nın Azerbaycan sahasına ait olup Azerbaycan Türkçesiyle yazıldığını iddia edenlerden biri de Elmeddin Elibeyzade’dır. Dede Korkut Kitabı’nın henüz Eski Oğuz Türkçesinin bile yazı dili olmadığı 6-7. yüzyıllarda Dede Korkut tarafından Azerbaycan diliyle yazıya geçirildiğini söylemektedir:

“Kitabi Dədə Qorqud” adı ilə qədəm basan əsər “xalq kitabı”dır, müəllifi — həm düzübqoşanı, həm də ilk yazıya alanı VI-VII əsrlərin tarixi-ədəbi şəxsiyyəti olan Dədə Qorquddur. Bu o deməkdir ki, Azərbaycan ana dilli yazılı ədəbiyyatın əsası VI-VII əsrlərdə qoyulub və onun tarixi hələlik həmin əsrlərdən başlanır. “Dədə Qorqud kitabı” Azərbaycan ana dilli ədəbiyyatımızın VI-VII əsrlər zirvəsidir. Bu zirvə, əlbəttə, birdən-birə fəth edilə bilməzdi, onu yetirən, bu səviyyəyə gətirib çıxaran uzun inkişaf yolu, ədəbi-tarixi zəmin, güclü ənənə olubdur.” (Elibeyzade, 1999: 39).

Dede Korkut Kitabı dil özellikleri bakımından Eski Oğuz Türkçesinin 15. yüzyıl dil özelliklerini göstermektedir. Bu dönemde Oğuz Türkçesi, oluşum yıllarındaki Kıpçak-Oğuz karışık dil yapısını Oğuzca temelindeki yoğunlaşmalarla arındırmıştır. Dolayısıyla Oğuz dışı özellikler süratle körelmiş ve kullanımdan düşmüştür. Dede Korkut Kitabı’nda da Oğuz dışı unsurlar çok azdır. Dede Korkut Kitabı’nın yazıldığı zamanlarda Azerbaycan Türkçesi, dil yapısı bakımından Eski Oğuz Türkçesinden kesin sınırlarla ayrılmış da değildir. Azerbaycan Türkçesi, Eski Oğuz Türkçesinden daha kesin sınırlarla ayrılmaya da Dede Korkut Kitabı’nın yazılmasından yaklaşık yüz yıl sonra başlar (Korkmaz, 1998: 102). Dede Korkut Kitabı’nın yazıldığı yıllarda Türkiye, Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçeleri birbirlerinden ayrılmış olmadıklarından Dede Korkut Kitabı’nda Oğuz grubu Türk lehçelerinin hepsinin izini bulmak mümkündür. Dönemin dili sadece Azerbaycanlıların değil, tüm Oğuzların ortak dilidir. Bugün Elmeddin Elibeyzade, Ə. M. Dəmirçizadə gibi Dede Korkut Kitabı’nın Azerbaycan diliyle yazıldığını iddia edenler, Tonyukuk kitabesinin dil yapısını incelediklerinde de Azerbaycan diliyle benzer yapılar bulabilir. Bu durum Tonyukuk kitabesinin de Azerbaycan Türkçesiyle yazıldığı anlamına gelmez. Tonyukuk yazıtının Türklerin ortak eseri olması gibi, Dede Korkut hikâyeleri de Oğuz Türklerinin ortak eseridir; çünkü Dede Korkut Kitabı, Oğuz sahasında Eski Oğuz Türkçesiyle yazılmıştır ve tüm Oğuz grubu Türklerinden izler barındırmaktadır.

Dede Korkut hikâyelerinin oluşumu, eserin yazıya geçirildiği yıllardan çok daha geriye uzanarak Oğuzların Türkistan’da diğer Türk boylarıyla bir arada yaşadığı dönemlere kadar gider ve coğrafyası da Anadolu ve Azerbaycan’la sınırlı olmayıp Türkistan’ı içine alacak şekilde geniş bir alanı kapsar. Hâliyle bu eser, tüm Oğuzlara aittir ve tüm Oğuzlardan izler taşımaktadır (Alkaya: 2020: 156). Dede Korkut Kitabı’nın Oğuz grubu Türk lehçeleri içinde Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinden daha fazla izler barındırmasının sebebi ise bu hikâyelerin nihai oluşum yerlerinin Doğu Anadolu bölgesi ile Azerbaycan sahası olmasıdır.

Bu çalışmanın amacı; söz varlığından hareketle Dede Korkut hikâyelerinin, Oğuzların geneline ait olduğuna dair kanıtlar sunmaktır. Dede Korkut Kitabı’nda bulunup da bugün

Azerbaycan Türkçesinde bulunmayan çok sayıda kelime vardır. Bu kelimelerin bir kısmı Azerbaycan Türkçesinin ayrı bir yazı dili olmasından sonra terk edilip kullanımdan düşmüştür. Fakat bir o kadarı da Azerbaycan Türkçesinin ayrı bir yazı dili hâlini aldığı ilk zamanlarda da Azerbaycan Türkçesinde bulunmamaktaydı. Dede Korkut Kitabı'nın yazılışından günümüze yaklaşık 5 asır geçmiştir. 5 asırda bu kadar çok kelimenin Azerbaycan Türkçesinde olmamasının sebebi Dede Korkut Kitabı'nın Azerbaycan Türkçesiyle yazılmamış olması, Eski Oğuz Türkçesiyle yazılmış olmasıdır. Çünkü diller zamanla gelişir, bu derece bir değişim için zamanın da o kadar büyük olması lazımdır.

Bu çalışmada; Dede Korkut Kitabı'nda kullanılan Azerbaycan Türkçesi ölçünlü dilinde bulunmayıp da Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde bulunan 71 madde başı ele alınmıştır. Bu madde başlarının günümüz Türkiye, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerindeki durumları Dede Korkut Kitabı'yla karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Bu madde başlarının Dede Korkut Kitabı'ndaki anlamı ve cümle içinde nasıl kullanıldığı örnekleriyle verilmiştir. Daha sonra Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde bu madde başlarının aynı veya benzer anlamı ve cümle içinde kullanılması örneklerle gösterilmiştir. Bu madde başlarının Türkmen ve Gagavuz Türkçelerindeki durumu da belirtilmiş; Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanımı varsa bunlar örneklerle verilmiştir.

Çalışmada ele alınan madde başları, bu madde başlarının kaç defa kullanıldıkları, sayfa ve satır numaraları Sadettin Özçelik'in "Dede Korkut Dresden Nüshası- Metin, Dizin. 2. Cilt" adlı eseri esas alınarak gösterilmiştir. Dede Korkut Kitabı'nda birden fazla geçen kelimeler için 2 örnek, bir defa geçen kelimeler için ise 1 örnek verilmiştir. Kelimelerin Türkiye Türkçesindeki anlamlandırması ve örnek cümleleri çevrimiçi sözlükler olan Türk Dil Kurumu Sözlükleri ile Google Sözlük'ten verilmiştir. Türkmen Türkçesindeki kullanımlar için 2 ciltlik "Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü, Türkmençe-Türkçe Sözlük ve çevrimiçi sözlüklerden "Ene Dilim", "Ajap Sözlük" kullanılmıştır. Gagavuz Türkçesi için Gagavuz Türkçesi Grameri, Gagauzça-Rusça-Romınca Sözlük ve Gagauz Türkçesinin Sözlüğü adlı sözlükler kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesi için ise 3 ciltlik Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 4 ciltlik Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti ve çevrimiçi bir sözlük olan Obastan adlı sözlükler kullanılmıştır.

1. DEDE KORKUT KİTABI'NDA KULLANILAN FAKAT AZERBAIJAN TÜRKÇESİNDE BULUNMAYAN BAZI MADDE BAŞLARI

Sözlüğe göre madde başı: "Sözlük yapma düzeninde başlı başına bir anlam ifade eden ve siyah olarak yazılan, tanımı verilen sözlük birimi." (Güncel Türkçe Sözlük, 2023) demektir. Çalışmanın bu kısmında Dede Korkut Kitabı'nda kullanılıp da bugün Azerbaycan Türkçesinde bulunmayan 71 madde başı incelenip aşağıda listelenmiştir.

1. ağ-: yükselmek.

Şāhin pervāza ağdı (D.138a-6). "*Şahin havalandı*" (Özçelik, 2016b: 757).

pervāza ağ- deyimindeki ağ- kelimesi Dede Korkut Kitabı'nda bir defa kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde ağ- "yükselmek, ağmak, kalkmak, yukarıya çıkmak" (Caferoğlu, 1968: 7); DLT'de āg-~ag- "yükselmek, çıkmak" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 542); Tarama Sözlüğü'nde ağ- "1. çıkmak, yükselmek. 2. aşağı inmek, ağır gelip aşağı meyletmek." (Tarama Sözlüğü, 2023) anlamlarıyla kullanılmıştır. Kelime Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde "yükselmek.", Türkmen Türkçesinde "aşmak, geçmek" anlamıyla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "ağ-" yükselmek, yukarı doğru çıkmak. "Ay oldum âleme doğdum, bulut oldum göğe ağdım" (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). "Kuş göğe ağdı" (Google Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: "āg-" aşmak, geçmek. Süri sağ-aman gumdan agdı "Sürü sağ selamet çölü aştı." (Tekin vd., 1995: 22).

2. ağzının suyu ak-: imrenmek.

Avşıl olmuş țana gibi ağzının suyu akdı (D.92a-5). “*Avşıl hastası dana gibi ağzının suyu aktı*” (Özçelik, 2016b: 711).

Bu deyim, Dede Korkut Kitabı’nda bir örnekte geçer. Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Fakat Türkiye Türkçesinde aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “ağzının suyu ak-” İmrenmek. “Bu ziyafete elimiz erişmiyor, uzaktan ağzının suyu akıyor” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). “Bir ayakkabı gördüm, ağzının suyu aktı doğrusu” (Google Sözlük, 2023).

3. akıncı: akıncı.

akıncılar kâfirün elin günün urup kızın gelinin esir ettiler (D.128a-7). “*Akıncılar kâfirin elini gününü yağmalayıp kızını gelinini esir ettiler*” (Özçelik, 2016b: 745).

Kazan Begden akın diledi. Akın vèrdi, çağırttı, akıncı derildi (D.129a-12). “Kazan Bey’den akın diledi. Akın verdi, çağırttı, akıncı toplandı.”

akıncı kelimesi Dede Korkut Kitabı’nda üç örnekte geçer. DLT’de *akıncı* “geceleyin düşmanı basan birlik” şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 546). Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçesinde bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “akıncı” Düşman ülkesine akın yapan savaşçı. “Pencap vadilerine yerleşen akıncılar ana yurtlarını unutuverdiler” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). “Türk akıncıları Tuna boylarına varmıştı” (Google Sözlük, 2023).

4. alan: alan, düzlük.

Gök alan görklü çemene çadır tikdi (D. 65a-12). “*Gök alan güzel çimene çadır dikdi*” (Özçelik, 2016b: 682).

Kazan gök alan çemene çadır dikdüirdi, otağın kurdı (D.153b-5). “*Kazan yeşil alan [görklü] çimene çadır diktirdi, otağını kurdu*” (Özçelik, 2016b: 775).

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 4 örnekte geçer. Eski Uygur Türkçesinde *alan* ~ *al(a)η* “yüksek arazi, engebeli arazi (?); yükseklik” (Wilkins, 2021: 28), DLT’de *alan* “düz, düzlük” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 547) biçimiyle görülür. Tarama Sözlüğünde “açık, düz yer, meydan.” (Tarama Sözlüğü, 2023) anlamıyla mevcuttur. Bu kelime Türkiye Türkçesinde, Gagavuz Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde kullanılmakta olup Azerbaycan Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: *alan* “düz, açık ve geniş yer, meydan, saha” anlamıyla kullanılmaktadır (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). “Bayramı kutlamak için insanlar kentin alanlarında toplanmıştı” (Google Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “alan” bölge (Çebotar ve Dron, 2002: 27).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: “āla” uzayıp giden çorak alan, düz yer. “Yeñseki alada keyik bar.” Arkadaki düzlükte geyik var. (Ene Dilim, 2023).

5. apul apul: sallana sallana.

Kan Turalı yerinden tırı geldi, apul apul yörیدی (D.91b-4). “*Kan Turalı yerinden kalktı, sallana sallana yürüdü*” (Özçelik, 2016b: 710).

Apul apul yürüşünden, aslan gibi tırışundan (D.55a-8). “Apul apul yürüşünden, aslan gibi duruşundan.”

Bu ikileme, Dede Korkut Kitabı’nda üç örnekte geçer. Tarama Sözlüğünde *apul apul* “İki yana sallana sallana.” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı şekilde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “apul apul” tombul çocuklar bacaklarını açarak (salına salına yürümek). *Apul apul* gidiyor (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Kadın apul apul yola düşmüştü (Google Sözlük, 2023).

6. **bağa qal-:** bakakalmak.

Bāzırgānlar ardından bağa kaldı (D.38b-9). "Bezırgānlar ardından bakakaldı."

Bu deyim, Dede Korkut Kitabı'nda bir örnekte geçer. Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır¹. Türkiye Türkçesinde aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "bakakal-" şaşkınlığa uğrayıp ne yapacağını bilmez durumda kalmak. "**Bakakalırım** giden geminin ardından / Atamam kendimi denize, dünya güzel / Serde erkeklik var, ağlayamam." (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

7. **bakır:** bakır.

Kızıl altın getirdiler, bakırdur, dedüm (D.142a-3). "Kızıl altın getirdiler, bakırdır, dedim."

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı'nda bir örnekte geçer. Eski Uygur Türkçesinde *bakır* "bakır" (Caferoğlu, 1968: 32), DLT'de *bakır* "bakır" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 571) biçiminde görülür. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde ve Gagavuz Türkçesinde aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "bakır" Bakır elementinden yapılmış. "Ertesi gün çadırların önünde Haldun Nedret'in Kadıköy'den getirdiği **bakır** lamba yanıyordu." (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: bakır: bakır. (Çebotar ve Dron, 2002: 71).

8. **bınar:** pınar.

Meger evleri önünde bir büyük ağaç varıdı, dibinde bir yahşı bınar varıdı. (D:53a-4). "Meğer evleri önünde bir büyük ağaç vardı, dibinde bir güzel pınar vardı."

Zemānla Oğuz gene yaylaya göçdi, çoban gene bu **bınara** geldi (D.109b.11). "Zamanla Oğuz gene yaylaya göçtü, çoban gene bu pınara geldi."

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı'nda 7 defa geçer. DLT'de *mınar* "su gözü, su gözesi" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 764) biçiminde görülür. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde kullanılmayan bir kelimedir. Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde kelimenin ön sesi tonsuzlaşarak p'ye dönmüş² bir şekilde aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "pınar" yerden kaynayarak çıkan su, kaynak. "En boğucu gününde bu alevden ülkenin / Bir **pınar** çağlayışı vardı sözünde senin." (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: pınar: pınar (Baskakov, 1991: 195).

9. **binit:** binek hayvanı.

Şehbāz atlarum şağa binit olsun (D.61a-3). "Seçkin atlarım sana binit olsun."

Menüm de içinde binidüm var (D.18b.7). "Benim de içinde binitim var."

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı'nda 9 örnekte geçer. Tarama Sözlüğünde *binit* (*binüt*) "binilecek hayvan." şeklinde geçmektedir (Tarama Sözlüğü, 2023). Türkiye Türkçesi dışındaki diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde bulunmayan bir kelimedir.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "binit (eskimiş)" binilecek taşıt veya hayvan (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). "Avluda bir binit bağlıydı." (Google Sözlük, 2023).

10. **birkaç:** birkaç.

¹ Azerbaycan Türkçesinde *bağa qal-* birleşik fiili kullanılmamaktadır. Fakat Azerbaycan Türkçesinde -a/-e ekli bağ eylemlerin çift türleri sık sık görülür (Zeynalov, 1986: 468). Bu birleşik fiilin çift türü "baxa baxa qal-: eline hiçbir şey geçmemek, uzaktan seyretmekten başka elinden bir şey gelmemek" (Altaylı, 2005: 82) şeklinde Azerbaycan Türkçesinde mevcuttur.

² b>p ön ses tonsuzlaşması için bk. "Doğan, M. ve Demirtaş, A. (2022). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ön Ses Tonsuzlaşması. 14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, s. 1052-1068.

Birkaç gün begler ile yedi içti (D.65a-12). "Birkaç gün beyler ile yedi içti."

Ağız dilden birkaç kelime haber ver maña (D.67a-2). "Ağız dilden birkaç kelime haber ver bana."

birkaç kelimesi, metinde sık kullanılan bir kelimedir, Dede Korkut Kitabı'nda on dört örnekte geçer. Kelime, Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Fakat Türkiye Türkçesinde ve Gagavuz Türkçesinde aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "birkaç" çok olmayan, az sayıda, az. Kıyıda kapıları, kepenkleri kapalı, birkaç ev ve depo sıralanıyordu." (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). "Aradan birkaç gün geçti" (Google Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: "birkaç" birkaç (Çebotar ve Dron, 2002: 94).

11. bre/mere: bre, hey.

Bre çoban, ırağından yakınından berü gelgil (D.22a-10). "Bre çoban, uzağından yakınından beri gel."

Kılıcu ne ögersin, mere kâfir (D.22b-4). "Kılıcını ne översin, bre kâfir."

Semih Tezcan, *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar* adlı eserinin giriş kısmında *bre~mere* sorunu başlıklı yazısında, *bre/mere* kelimesinin Dresden nüshasında 144 kez مره "mere", 3 kez ماره "mere", 1 kez de بره "bre" şeklinde geçtiğini belirtip bu kelimenin Doğu Anadolu ağızlarında, Azerbaycan Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, daha doğudaki Türk lehçelerinde ve Osmanlıca dışındaki eski Türk yazı dillerinin hiçbirinde bulunmadığını söyler. Bu kelimenin Balkan dillerinden Türkçeye geçmiş olduğunu, 14. yüzyıldan sonraki Osmanlıca metinlerde başlayarak görüldüğünü belirtir (2018: 17). Azerbaycan Türkçesinin Balkan dilleriyle pek münasebeti olmadığından bu ünlemin Azerbaycan Türkçesinde bulunmaması normal bir durumdur. Dede Korkut Kitabı'nda bu kadar sık kullanılan (148 kez) bir ünlemin Azerbaycan Türkçesinde bulunmaması da Dede Korkut Kitabı'nın Azerbaycan Türkçesiyle yazılmadığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu kelime Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. Türkiye Türkçesinde ve Gagavuz Türkçesinde "bre" şeklinde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "bre (eskimiş)" ey, hey` anlamında kullanılan bir seslenme sözü. "Bre Arslan Bey! Sen bu işi kolay mı sanırsın?" (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). "Bre beyler, durmak zamanı değil!" (Google Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: "bre" bre (Baskakov, 1991: 40).

12. buluş-: 1. karşılaşmak.

Beyrek adlı bir yigide buluşmadı mı? (D.54a-5). "Beyrek adlı bir yiğitle karşılaşmadın mı?"

2. Kavuşmak.

İki hasret birbirine buluşdılar (D.108a-5).

3. Görüşmek.

Hasretüm vardır, buluşayım, dedi (D.85a-2). "Hasretim vardır, görüşeyim, dedi."

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı'nda 5 örnekte geçer. Üç örnekte "karşılaşmak", bir örnekte "kavuşmak", bir örnekte de "görüşmek" anlamında kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde *boluş-* "bir araya gelmek, buluşmak" (Wilkins, 2021: 187), DLT'de "buluş: birbirini bulmak, buluşmak" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 602) biçiminde görülür. Tarama Sözlüğünde "karşılaşmak, rastlamak." (Tarama Sözlüğü, 2023) anlamıyla kayıtlıdır. Bu kelime Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda "buluş-" kelimesi 1. ve 2. anlamlarda kendinden önceki kelimenin yönelme hâli eki (+A) almış biçimine bağlanırken Türkiye Türkçesinde vasıta hâli eki (+IA) almış biçimine bağlanmaktadır. Bu farklılık dışında kelime, Türkiye Türkçesinde *buluş-* şeklinde "karşılaşmak" ve "kavuşmak" anlamlarında kullanılmaktadır; kelimenin "görüşmek" anlamı yoktur. Gagavuz Türkçesinde kelimenin "kavuşmak" anlamı var olup "karşılaşmak" ve "görüşmek" anlamı yer almamaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "buluş-" 1. karşılaşmak "Ertesi gün yine pastacıda buluştular." (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). 2. kavuşmak. "Yâr ile buluşsak bir تنها yerde / Duyarlar

rakipler söz olur gider" (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). "Şükür **buluştuğumuza!**" (Google Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: "buluş-" kavuşmak (Baskakov, 1991: 42).

13. **buñlu:** Sıkıntılı.

Ağ sakallı babam buñlu değil (D.124b-2). "Ak sakallı babam sıkıntılı, de."

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı'nda 2 yerde "buñlu", 1 yerde "buñlu ıl-", 7 yerde de "buñlu ol-" şeklinde toplamda 10 defa geçer. Tarama Sözlüğünde *bunlu* "muzdarip, sıkıntılı." (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır³. Türkiye Türkçesindeki kullanımı Dede Korkut Kitabı'ndaki gibidir.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: *bunlu* "sıkıntılı". "Erkenden yattığı biraz **bunlu**, gamlı gecelerde geniş kanepelerin üstünde uykusunu çekiyordu." (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

14. **çalımlu:** gösterişli, kurumlu.

Çaya baksa çalımlu, çalkara kuş erdemli bir güzel yahşı yigit oldı (D.37a-5). "Gururla baksa çalımlı, çal kara kuş (ala kartal) erdemli bir güzel yigit oldu." (Özçelik, 2016b: 656).

Dede Korkut Kitabı'nda 3 örnekte geçer. Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanımı yoktur. Türkiye Türkçesindeki kullanımı Dede Korkut Kitabı'ndaki gibidir.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "çalımlı" gösterişli, kurumlu, afralı tafralı. (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). "Bugün çok **çalımlıydı**" (Google Sözlük, 2023).

15. **çıkagel-:** çıkagelmek.

Ol nāmerdlerün yigirmisi dahı çıkageldi (D.11b-13). "O namertlerin yirmisi dahi çıkageldi."

Azğun dīnli, kızğun dilli kâfir çıkageldi (D.). "Azgın dinli, kızgın dilli kâfir çıkageldi."

Bu deyim, Dede Korkut Kitabı'nda 3 örnekte geçer. Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanımı yoktur. Türkiye Türkçesindeki kullanımı Dede Korkut Kitabı'ndaki gibidir.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "çıkagel-" beklenmedik bir zamanda gelmek. "Bir hafta sonra oğul, yanında garip bir hayvanla eve **çıkageldi**." (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). "Arkadaşım **çıkagelince** ilgilenmem gerekmişti" (Google Sözlük, 2023).

16. **çılbrı:** yular kayışı.

Atından endi, çılbrını bir tala ilişdürdi (D.135a-11). "Atından indi, çılbrını bir dala ilişdirdi."

Karanğulı gözlerini uyhu almış yigit, atınun çılbrını bileğine bağladı (D.133b-9). "Kara gözlerini uyku almış yigit, atının çılbrını bileğine bağladı".

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı'nda 4 örnekte geçer. Türkçeye Moğolcadan "<çılbur" geçmiştir (Doerfer, 1963: 309). Tarama Sözlüğünde *çılbrı* (*cılbrı, cılbur, çılbur*) "yular, yular sapı." (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Gagavuz Türkçesinde "dizgin" anlamında, Türkiye Türkçesinde ise aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: *çılbrı* (*halk ağzı*) "yulara takılan ip veya zincir" (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: çılbrı: dizgin (Baskakov, 1991: 58).

17. **dadı/ıadı:** dadı.

Mere dadı, men avcı degülem, beg oğlu begem (D.40b-3). "Bre dadı, ben avcı değilim, bey oğlu beyim."

Sizi yamrı yumrı ıadıım dayem şandum (D.139a-3). "Sizi yamrı yumru dadım dayem (sütannem) sandım." (Özçelik, 2016b: 758).

³ Her ne kadar Azerbaycan Türkçesinde "bunlu" kelimesinin kökü "munq" şeklinde mevcut olsa da kelimenin gövde hâli (bunlu) Azerbaycan Türkçesinde kullanılmamaktadır.

dadı/tağı kelimesinin kökeni Farsça “*dādū*” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023) olup Dede Korkut Kitabı’nda 3 örnekte geçer, Tarama Sözlüğünde yer almaz. Türkiye Türkçesi dışındaki Oğuz grubu Türk lehçelerinde bulunmaz.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*dadı*” evlerde çocuğa bakan kimse, daye. “Çocuk iken arife gecesi validemiz, **dadılarımız** bizi erken yatmaya mecbur ederlerdi.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

18. **dil-:** 1. kesmek.

*Aruğ olsa kulağın **dileridi** avda bellü olsun deyü* (D.120b-13). “Arık olsa kulağını dilerdi avda belli olsun diye.”

*Depegözün gendü kılıcıyla boynunu urdı, [başını] **dildi*** (Kaçalın, 2017: 166). “Depegöz’ün kendi kılıcıyla boynunu vurdu, başını dildi.”

2. Yarmak.

*İlerü yatan denizi **dildüm** geçdim* (D.105b-1). “İleride yatan denizi dildim, geçtim.”

*Akındılı görkli suyu **dilüp** geçün* (D.151a-5). “Akıntılı görklü suyu dilip geçin.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 11 örnekte geçer. 4 örnekte “kesmek” anlamında, 7 örnekte ise “yarmak” anlamında kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde *til-* “parça parça kesmek, dilmek, dilimlemek” (Wilkens, 2021: 718), DLT’de *til-* “boylamasına kes-, dil-” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 881) biçiminde görülür. Tarama Sözlüğünde *dil-* “yarmak” (Tarama Sözlüğü, 2023) anlamıyla kayıtlı olup “kesmek” anlamı sözlüğe alınmamıştır. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde kullanımı yoktur⁴. Türkiye Türkçesinde aynı şekilde ve aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ise “kesmek” anlamı mevcut olup, “yarmak” anlamı bulunmamaktadır; fakat “yarmak” anlamına yakın bir anlam olarak “yırtmak” anlamı mevcuttur.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*dilmek*” 1. bir bütünü ince ve yassı parçalara ayırarak kesmek. “Şimdi bu elemanları ince ince **dileceğim**.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

2. Yarmak (halk ağzı). “cam ayağımı **dildi**” (Google Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: “*dilmek*” 1. “kesmek.” Ol hyýarlary **dilip** duz berdi (Kıyasova vd., 2016: 285). “O hıyarları kesip tuzladı.”

2. “yırtmak.” köynegi eteğine çenli **dilmek**. “Gömleği eteğine kadar yırtmak.” (Tekin vd., 1995: 160).

19. **dülbend:** tülbent.

*Kırk yigidine **dülbend** şaldı, el eyledi* (D.19a-3). “Kırk yigidine tülbent salladı, el eyledi.”

*Gördü benzi şararmış, **dülbendi** boğazına geçmiş* (D.122b-6). “Gördü benzi sararmış, tülbenti boğazına geçmiş.”

Farsça “terbend” kelimesinden dilimize geçmiş bir kelimedir (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). Dede Korkut Kitabı’nda 3 defa geçer. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde ise aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*tülbent*” İnce ve seyrek dokunmuş, hafif ve yumuşak pamuklu bezden yapılmış başörtüsü. “Mürüvvet Bacı, limon küfü **tülbendini** düşmesin diye bir ucundan ısırmış, elinde süzgeçle çıkageldi.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

20. **ëlet-:** götürmek, ulaştırmak.

*Ağça yüzli men gelini tutup atam anam evine **ëletmesünler*** (D.97b-9). “Akça yüzlü ben gelini turup atamın anamın evine götürmesinler.”

*Yalancı oğlu Yaltacuk menüm ölüm haberin **ëletmiş*** (D.50b-5).

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 8 defa geçer. Eski Uygur Türkçesinde *elt-* “iletmek, alıp götürmek” (Wilkens, 2021: 256), DLT’de *ilet-* “götürmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 664), Tarama Sözlüğünde “iletmek/eletmek/iltmek: götürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek.” (Tarama

⁴ “dil-” fiili Azerbaycan Türkçesinde olmamakla birlikte bu fiilden türemiş tili-, tilindir-, tilin-, tilinti kelimeleri Azerbaycan Türkçesinde kullanılmaktadır.

Sözlüğü, 2023) şeklinde görülür. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde kelime başındaki kapalı /e/ sesi /i/ sesine dönüşmüştür⁵, anlam olarak aynı şekilde kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ise orta hece ünlüsü düşmüştür, aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “ilet-” götürmek, ulaştırmak. “Bunların tek kaygıları gördüklerini, duyduklarını okurlara iletmeştir.”

Türmen Türkçesindeki kullanımı: “elt-” götürmek, ulaştırmak (Ajap Sözlük, 2023). “Ulı doganı pili begene-begene öyüne eltipdir” (Ene Dilim, 2023). “Ağabeyi fili begene-begene evine götürdü.”

21. ere var-: evlenmek.

Bu evi harab olası ere varaldan berü dahı karnum toymadı, yüzüm gülmedi (D.6a-1). “Bu evi harap olası kocaya vardığımdan beri karnum doymadı, yüzüm gülmedi.”

Hânım, maksûdum oldur ki ere varan kız kalğa oynaya, men kopuz çalam (D.58a-10). “Hanım maksadım odur ki evlenen kız kalka oynaya, ben kopuz çalam.”

Sık kullanılan deyimlerden bir tanesidir. Dede Korkut Kitabı’nda 8 defa geçer. Tarama Sözlüğünde *ere var-* “kocaya varmak” şeklinde kayıtlıdır (Tarama Sözlüğü, 2023). İfade, Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmaz. Türkiye Türkçesinde aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “ere var- (halk ağzı)” kadın veya kız evlenmek (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

22. esen kal-: sağlıklı, sıhhatli olmak.

Kadun ana, beg baba esen kaluñ (D.89b-6; Özçelik, 2016b: 357). “Kadın ana, bey baba esen kalın.”

Beg baba, hatun ana esen kaluñ (D.131b-11). “Bey baba, hatun ana esen kalın.”

esen kal- deyimini, Dede Korkut Kitabı’nda 3 defa geçer; Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz. Bu deyim, Türkiye Türkçesinde aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “esen kal-” ruhsal ve bedensel olarak sağlıklı, sıhhatli olmak. “Şen ve esen kalınız.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

23. esir et-/yèsir et-: tutsak almak.

Akıncılar kâfirün elin günin urup kızın gelinin esir êtdiler (D.128a-8). “Akıncılar kâfirin elini gününü (halkını) vurup kızını gelinini esir ettiler.” (Kaçalın, 2017: 424).

Kızın gelinin yèsir êdüñ (D.123b-8). “Kızını gelinini esir edin.”

Bu deyim; Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa “esir et-”, 2 defa da “yèsir et-” şeklinde olmak üzere toplamda 3 kez geçer. Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. “esir” kelimesi tüm Oğuz grubu lehçelerinde bulunmaktadır, fakat “esir et-/yèsir et-” deyimini Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde ise benzer şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: esir et-: tutsak durumuna getirmek. “Beni bir takım vahşi çapulcular esir edip sınıksı bağladıkları hâlde memleketlerine götürdüler.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: yesir et-: tutsak etmek, esir almak (Kara ve Karadoğan, 2014: 250)

24. evren: ejderha, büyük yılan.

Erenler evreni, Kazan begün kartaşı Kara Göne çapar yetdi (D.31b.12). “Erenler ejderhası, Kazan beyin kardeşi Kara Göne at koşturup yetti.”

⁵ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Erdem, M. D. ve Gül, M. (2006). Kapalı e (e) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi-Anadolu Ağızları İlişkisi. Karadeniz Araştırmaları, 11 (11) , 111-148.

Ādemiler evreni Deli Dumrul elin eline çaldı, kas kas güldü (D.81b-6). “İnsanlar ejderhası Deli Dumrul elini eline çaldı, kas kas güldü.”

Evren kelimesi eserde sık kullanılan bir kelimedir ve 8 defa geçer. Tarama Sözlüğünde *evren* (*evran*) “ejderha, büyük yılan” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde “büyük yılan” ve Gagavuz Türkçesinde ise “kanatlı yılan” anlamında kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*evren* (*halk ağzı*)” büyük yılan (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “*evrem*” kanatlı yılan (Baskakov, 1991: 93).

25. fışıl fışıl: fışıl fışıl, fışıltyla.

Söyleşdiler fışıl fışıl, kâfirün fi'lin tıydu (D.28a-7). “Söyleştiler fışıl fışıl, kâfirin hilesini duydum.”

Bu ikileme, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer, Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye Türkçesinde aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*fışıl fışıl*” fışılty hâlinde, fışıldayarak, alçak sesle. “Ağabeyi ile *fışıl fışıl* konuştular, birlikte sevindiler.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

26. ğavğā kop-: kavga kopmak, dövüş başlamak.

Ķalun ğeyik üzerine ğavğā kopsa kardaşlu yigitler ħalkar kopar olur (D.131b-7). “Yaralı geyik üzerine kavga kopsa kardeşli yiğitlerin öz güveni yüksek olur (Özçelik, 2016a: 802).

Bu ikileme, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Farsça “*ğavğā*” + Türkçe “*kop-*” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuş bir deyimdir. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye Türkçesinde aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*kavga kop-*” dövüş başlamak: “Softalar arasında kızıl bir *kavga kopmuştu*.” (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü).

27. ğedil-: çentilmek, körelmek.

Çalışanda ħara polat uz kılıcun ğedilmesün (D.19b-6). “Vuruşurken kara polat tesirli kılıcın körelmesin.”

Yorğun atunıla, ğedilmiş cıdanıla ardına düşesin (D.72b-1). “Yorgun atınla, körelmiş mızrağınla ardına düşesin.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 5 defa geçer. Tarama Sözlüğünde *gedil-* “gedik açılmak, eksilmek.” şeklinde kayıtlıdır (Tarama Sözlüğü, 2023). Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçelerinde kullanımları benzerdir.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*gedil-*” 1. gedik olmak, gedik açılmak. 2. (halk ağzı) Bıçak, keser vb.nin ağızları aşınmak (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: “*ğādil-*” çentilmek.” Pıçak *ğādilipdir*. “Bıçak çentik çentik olmuş.” (Tekin vd., 1995: 244).

28. gökçe: yeşil.

Yapa yapa ħarlar yağsa yaza kalmaz, yapağulu gökçe çemen güze ħalmaz (D.3b-8). “Lapa lapa karlar yağsa yaza kalmazı yapağılı yeşil çimen güze kalmaz.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçmektedir. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye ve Gagavuz Türkçelerinde “mavi” anlamında kullanılmakta olup “yeşil” anlamı yer almamaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*gökçe*” gök rengi, mavi (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “*gökçe*” mavi (Baskakov, 1991: 105).

29. gök yüzi: gökyüzü.

Gök yüzünden al kanatlı 'Azrail uçup geldi (D.84a-5). "Gökyüzünden al kanatlı Azrail uçup geldi."

Ala şayvân gök yüzine esenmişidi (D.119b-7). "Büyük gölgelik gökyüzüne açılmıştı." (Özçelik, 2016b: 737).

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı'nda 7 defa geçer. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye Türkçesinde aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "gökyüzü" Atmosferin gözle görünen bölümü. "Gökyüzünün başka rengi de varmış / Geç fark ettim taşın sert olduğunu" (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

30. gözüük-: görünmek.

"Ellerin yenine çekdi [yüzük] *gözüükmesün deyü*" (Kaçalın, 2017: 94). "Ellerini yenine çekti yüzük gözüükmesin diye."

Bu kelime; Dede Korkut Kitabı'nda 1 defa geçer, Tarama Sözlüğünde "gözüük-: görünmek." (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır, Azerbaycan Türkçesinde bulunmaz, Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde aynı anlamla kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ise bu kelime "1. alışmak, öğrenmek. 2. nazar değmek." (Kıyasova vd., 2016: 484) anlamlarında kullanılır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "gözüük-" görünmek. "Bazen hareketleriyle pek makul, bazen âdetleriyle garip ve gülünç *gözüükürmüş*." (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: "gözüük-" gözüükmek (Baskakov, 1991: 107).

31. havlı: avlu.

Uçardan kaz tavuk, yörirden geyik tavşan bu havlıya tıdudurup Oğuz yiğitlerine bunu dām etmişidi (D.129b-5). Uçardan kaz tavuk, yürürden geyik tavşan bu avluya doldurup bunu Oğuz yiğitlerine tuzak yapmıştı.

Bu kelime; Dede Korkut Kitabı'nda 1 örnekte geçer, Yunanca *avlı* (Tietze, 2016: 494) kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde *avlu*, Türkmen Türkçesinde *hovlı* şeklinde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "avlu" bir yapının veya yapı grubunun ortasında kalan üstü açık, duvarla çevrili alan. "Yüksek, sur gibi kalın duvarın ardındaki küçük *avlu*ya kunt demir kapıdan girilirdi." (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: "hovlı" etrafı duvarla, çitle kaplı alan; avlu (Kıyasova vd., 2016: 579). Şirinlerin *hovlusı* obanın ileri başında, çola yerdedi. "Şirinlerin avlusu köyün ileri ucunda, ıssız yerdeydi." Kebap ısı kükâp hovla dolanda, Gövünlerde gizlin göterim coşdı. "Bahçeye kebab kokusu dolunca gönüllerde gizli bir ilgi alevlendi (Ene Dilim, 2023).

32. hep: 1. tamamen hepsi.

Kalın Oğuz beglerini hep oğdılar (D.43b-12). "Güçlü Oğuz beylerini hep davet ettiler.

Kazanun begleri hep yetdi, üzerine yığnağ oldı (D.77b.12). "Kazan'ın beyleri hepsi yetdi, üzerine toplandı."

2. bütün.

Sultānum, delü ozan hep yemegi dökdi (D.57b-11). "Sultanım, deli ozan bütün yemeği döktü".

Aruz araya Muşhaf getürdi, hep begler el urup and içtiler (D.149b-4). "Aruz ortaya Mushaf getirdi, bütün beyler el vurup ant içtiler."

3. Her zaman, daima.

Ölülerünüzde andan yorğa yokdur, **hep** anı binerem, dedi (D.139b-2).

Hep bir yerde dērüpdürürem (D.46a-1). "Hep bir yerde derip toplarım."

Çok sık kullanılan bir kelimedir. Dede Korkut Kitabı'nda 17 defa "tamamen", 6 defa "bütün", 2 defa da "her zaman, daima" anlamında olmak üzere toplamda 25 defa kullanılan bir kelimedir. Farsça "heb" (Güncel Türkçe Sözlük, 2023) kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Tarama Sözlüğünde

yer almaz. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde sadece 3. anlamıyla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*hep*” sürekli olarak, her zaman, daima. “**Hep** böyle canına yandığının, hep geç kalırım, hep treni kaçıyorum.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). “**Hep** böyle derdi” (Google Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “*hep*” eer zaman, daima. (Çebotar ve Dron, 2002: 311).

33. **hışm:** Erkeğin eşinin akrabaları.

hışmını kavmını ayırdı (D.120a-9). “Hışmını kavmini ayırdı.”

hışm kelimesi, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde bulunmaz. Kelime, Türkiye Türkçesinde aynı anlamla, Gagavuz Türkçesinde ise anlam genişlemesine uğrayarak “*akraba*” anlamında kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*hışm*” evlilik yoluyla birbirine bağlı olan kimseler. (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: *hışm*: akraba. “O benim **hışımım**” (Çebotar ve Dron, 2002: 313).

34. **ısr-:** ısırmak.

Yigit barmağın ısırdı (D.38b-6). “Yiğit parmağını ısırdı.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Eski Türkçede *ısr-* “ısırmak” (Akalin, 2007: 273), Eski Uygur Türkçesinde *ısr-* “ısırmak” (Caferoğlu, 1968: 87), DLT’de *ısr-* “ısırmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 657) biçiminde görülür. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*ısr-*” dişleri arasına alıp sıkmak. “Dolu bir kadeh içti ve meze yerine alt dudağını ısırdı.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). “Çocuğu köpek ısırmış.” (Google Sözlük, 2023).

35. **içit:** içilecek şey.

Şovuk şovuk şuları sorar olsan ağam Beyregün içidiydi (D.53b-9). “Soğuk soğuk suları sorar olsan ağam Beyrek’in içitiydi.”

Şovuk şovuk bınarlarum gerekise aña içit olsun (D.83b-9). “Soğuk soğuk pınarlarım gerekse ona içit olsun.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Tarama Sözlüğünde “*içit*: içilecek şey” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde Dede Korkut Kitabı’ndan alınma iki örnekle kayıtlıdır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*içit* (*eskimiş*)” içilecek şey. (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

36. **işde/uşda:** 1. Anlatılan bir sözün sonucuna gelindiğini gösterir.

İşde sürülüp gède yorır (D.3a-7). “İşte sürüp gidiyor.”

2. Bir şey gösterilirken veya bir şeye işaret edilirken söylenen bir söz.

Uşda nişanı sultānum, dedi (D.48b-11). “İşte nişanı sultanım, dedi.”

Uşda uyur, gelün varalum, dedi (D.135a.-6). “İşte uyuyor, gelin varalım, dedi.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa “*işde*”, 3 defa da “*uşda*” şeklinde olmak üzere toplamda 4 kez geçmektedir. Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye Türkçesinde “*işte*” şeklinde ve aynı anlamlarla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: *işte*: 1. anlatılan bir sözün sonucuna gelindiğini gösterir. “İşte bütün manzara budur.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). “İşte bundan dolayı, işimiz zor.” (Google Sözlük, 2023).

2. Bir şey gösterilirken veya bir şeye işaret edilirken söylenen bir söz. “İşte bu iki adam bir aralık göz göze geldiler.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). “İşte o çocuk, yakalayım.” (Google Sözlük, 2023).

37. kavat: aptal, korkak, budala, pezevenk.

Mere dāyeler, bu kavat oğlu kavat mize erlik mi gösterür, dedi (D.40a-12). “Bre dadılar, bu kavat oğlu kavat bize erkeklik mi gösterir, dedi.”

Gel mere kavat, menüm yayımı çek (D.56-a7). “Gel bre kavat, benim yayımı çek.”

kavat kelimesi, Arapça *kavvād* kelimesinden alıntıdır (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). Çok sık kullanılan kelimelerden biridir, Dede Korkut Kitabı’nda 38 kez geçmektedir. “aptal, korkak, budala, pezevenk” gibi farklı anlamlara gelebilecek şekilde hakaret amaçlı kullanılan bir kelimedir. Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye Türkçesinde “pezevenk” anlamında hakaret amaçlı kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*kavat*” hakaret amaçlı kullanılır; kadınla erkeğin yolsuz birleşmelerine aracılık eden erkek, muhabbet tellalı, pezevenk (Google Sözlük, 2023).

38. kaytaban: 1. deve sürüsü.

Kaytabanda kızıl deve senün gèder (D.18b-8). “Sürüde kızıl deve senindir, gider.”

Kaytabanum güdende şarvanum mısın (D.136b-1). “Sürümü güdende çobanım mısın?”

2. deve ahır.

Kaytabanda kızıl deve esen olsa torum vèrir (D.74b-4). “Ahırda kızıl deve esen olsa yavru verir.”

Kaytabandan kızıl deve vèrgil (D.11a-2). “Ahırdan kızıl deve ver.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda sık kullanılan kelimelerden biridir. Tarama Sözlüğünde “*kaytaban*: sürü, deve sürüsü, deve ahır.” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır ve verilen 5 örnek de Dede Korkut Kitabı’ndan alınmıştır.⁶ Semih Tezcan kelimenin kökeninin Türkçe “*kay+taban*: nasır taban” olduğunu söyler (Tezcan: 2018: 77). Bu kelime Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye Türkçesinde 1. anlamıyla bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*kaytaban*” sürü, deve sürüsü (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

39. kelec: söz.

Begil gördi hatun gişinün ‘aklı kelecisi eyüdü, kazılık atın çekdürüp butun bindi, ava gètdi. (D.122a-7). “Begil gördü ki hatun kişinin aklı sözü iyidir, savaş atını çekdirip butun bindi, ava gitti.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Türkçeye Moğolcadan “<Moğ. kele + Tü. çü” geçmiştir (Gülensoy, 2018: 396). DLT’de *keleşü* “konuşma ve söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 701), Tarama Sözlüğünde “kelec (gelec): söz, lakırtı.” (Tarama Sözlüğü, 2023) biçiminde görülür. Bu kelime Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye Türkçesinde aynı şekilde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*kelec* (eskimiş)” öz veya kusursuz, düzgün söz. “**Kelec** bilen kişinin yüzünü ağ ede bir söz / Sözü pişirip diyenin işini sağ ede bir söz.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

40. kendürük: deri sofa örtüsü.

Kendürükde etmekden ne var (D.54b-8). “Kendirikte ekmekten ne var.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Tarama Sözlüğünde “*kendürük* (kendirik): Deriden sofa yaygısı.” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde benzer anlamlarla kullanılmaktadır.

⁶ Tarama Sözlüğünde tek örnek olarak Dede Korkut Kitabı’ndan alınan birçok kelime mevcuttur. Detaylı bilgi için bk. “Alkaya, E. (2021). Dede Korkut Kitabı’ndan Tarama Sözlüğü’ne Alınan Tek Veriler Üzerine Bir Değerlendirme. (Haz. Hacer Tokyürek-Beytullah Bekar). *Doğumunun 60. Yılında Nevzat Özkan Armağanı*. Ankara: Nobel, 193-235.”

⁷ Detaylı bilgi için bk. “Alkaya, E. (2020). Dede Korkut Kitabında Geçen Butun Binmek ve Sıçrayıp Binmek Deyimleri Üzerine. Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 9/23, s. 225-232.”

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*kendirik* (halk ağzı)” deriden veya çadır bezinden yapılan ve hamur tahtasının altına serilen yaygı. (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: “*kendirik*” hamur parçalamak, un sermek için evde dokunmuş kumaş ya da bir tür muşamba (Tekin vd., 1995: 402). Akcemal **kendirigîn** üstünde unaş kesmäge oturıpdı (Ene Dilim, 2023). “Akcemal kendirigîn üstünde erişte kesmeye oturmuştu.”

41. kepenek: omuza atılan keçeden yapılmış kolsuz üstlük.

Oğlana kara kepenek gëydürmişleridi (D.72b-13). “Oğlana kara kepenek giydirmişlerdi.”

Çoban kepenegini üzerlerini atdı, perri kızının birini tutdı (D.109b-4). “Çoban kepenegini üzerlerine attı, peri kızının birini tuttu.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 5 defa geçer. Tarama Sözlüğünde “kepenek: Keçeden yapılmış kolsuz çoban yağmurluğu.” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmayan kelime, Türkiye Türkçesinde aynı şekilde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*kepenek*” çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük, aba. “Bu acayip meskeninde yaz kış kalın **kepeneğe** sarılmış otururdu.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

42. kılıç üşür-: kılıç vurmak.

Ben sakalını tutayın, siz kılıç üşürün, pärelen (D.149b.9-10). “Ben sakalını tutayım, siz kılıç vurun, parçalayın.”

Bu deyim, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Tarama Sözlüğünde *kılıç üşür-* “hep birden kılıç vurmak, her taraftan kılıçla hücum etmek.” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye Türkçesinde benzer anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*kılıç üşür-*” kılıç çekerek saldırmak. “Karaca Paşa’ya **kılıç üşürdüklerini** görerek seğirtti, kılıcını savurup kendine yol açarak yanına vardı.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

43. kıvan-: sevinip gurur duymak.

Oğlumun at segirdişin, kılıç şalışın, ok atışın göreyim, sevineyim, kıvanayım, güveneyim, dedi (D.13a-2). “Oğlumun at koşturmasını, kılıç sallamasını, ok atışını göreyim, sevineyim, kıvanayım, güveneyim, dedi.”

Kanlı Koca sevinip kıvanı öri tırdı (D.88a-7). “Kanlı Koca sevinip, kıvanıp kalktı.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 4 defa geçer. Orta Türkçe *kıw ~ kuw* (DLT) + an şeklinde gelişmiş bir kelimedir (Gülensoy, 202018: 418). Tarama Sözlüğünde *kıvan-* “1. sevinmek, güvenmek, öğünmek. 2. haz duymak, heveslenmek.” (Tarama Sözlüğü, 2023) anlamlarıyla kayıtlıdır. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz⁸. Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*kıvan-*” övünülecek bir olaydan dolayı sevinmek, iftihar etmek, memnun olmak. (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: “*guvan-*” gurur duymak, iftihar etmek. “Okuvçılara **guvanmak**.” (Tekin vd., 1995: 314). “Öğrencileriyle gurur duymak.”

44. kıvır-: katlayıp kıvrırmak.

Eteklerin kıvırdı (D.114b-6). “Eteklerini kıvırdı.”

Bu kelime; Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer, Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde bulunmaz⁹. Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde benzer şekilde kullanılmaktadır.

⁸ “Kıvan-” fiili yerine Azerbaycan Türkçesinde “quvarlan-”: fiili kullanılmaktadır.

⁹ “Kıvır-” fiili Azerbaycan Türkçesinde bulunmamaktadır, fakat aynı kökten türemiş olan “qıvrır-, qıvrıl-, qıvrıl-, qıvrımlaşdırıl-, qıvrımlaşdır-, qıvrımlaş-, qıvrın-, qıvrış-” fiilleri Azerbaycan Türkçesinde kullanılmaktadır.”

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*kıvrır-*” kenarından içe ya da dışa doğru bükmek, katlamak. “Pantolonunun paçalarını *kıvrırmıştı*.” (Google Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “*kıvrır-*” bükmek (Baskakov, 1991: 149).

45. kızan: erkek çocuk.

Gördi kim ögsüz oğlan bir *kızanı* çekişür (D.130a-10). “Gördü ki öksüz oğlan bir kızanı çekiştirir.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Tarama Sözlüğünde *kızan* “kıtlık” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçesinde bulunmaz. Türkiye Türkçesinde aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*kızan*” erkek çocuk (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

46. muştucu: müjdecî.

Beyrege ve anasına ve kız kardaşlarına muştıcı geldi, sevindiler, şād oldılar (D.45a-5). “Beyrek’e ve anasına ve kız kardeşine müjdecî geldi, sevindiler, şad oldular.”

Oğlan babasına muştıcı gönderdi (D.128a-9). “Oğlan babasına müjdecî gönderdi.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 5 defa geçer. Tarama Sözlüğünde “muştucu: Müjdecî.” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz; fakat Azerbaycan Türkçesinde aynı kökten türemiş *muştuluqçu* “müjdecî” kelimesi mevcuttur. Türkiye Türkçesinde aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*muştucu*” muştı getiren kimse, savacı, müjdecî. “Ona göre çocuklar sadece savaşa sürülecek erlerin bir *muştucusudur*.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

47. öylen: öğle vakti.

Oğul şabah varup öylen gelmek olmaz, öylen varup aħşam gelmek olmaz (D.88a.4-5). “Oğuz sabah varıp öğle gelmez olmaz, öğle varıp akşam gelmek olmaz.”

öylen kelimesi Dede Korkut Kitabı’nda 2 defa geçer. Bu kelime öğle+n [<leyin] şeklinde oluşmuştur (Gülensoy, 2018: 529). Tarama Sözlüğünde yer almaz. Dede Korkut Kitabı’nda öğle vakti için *öyle* ~ *öylen* kelimeleri kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde her iki kelime de kullanılırken Azerbaycan Türkçesinde eskimiş olarak “öyle” kelimesi bulunur (Orucov, 2006c: 558), fakat *öylen* kelimesi bulunmamaktadır. Gagavuz Türkçesinde ise “öyle” kelimesi yoktur, fakat *öylen* kelimesi “üülen” şeklinde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*öğlen*” öğle vakti. “*Öğlene* doğru seyirciler çoğalmaya başladı.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türmen Türkçesindeki kullanımı: “*öylān*” öğle vakti, öğleleyin.” *Öylān* güyçli cala geldi. “Öğleyin kuvvetli yağmur yağdı.” (Tekin vd., 1995: 512).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “*üülen*” öğle vakti (Çebotar ve Dron, 2002: 693).

48. sak: Tetikte, uyanık.

Hānum, at kulağı sak olur (D.134a-4). “Hanım, at kulağı sak olur.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Eski Türkçede *sak* “dikkatli” (Akalin, 2007: 292), Eski Uygur Türkçesinde *sak* “uyanık, dikkatli” (Wilkens, 2021:574), DLT’de *sak* “uyanık ve kıvrak zekâlı olan” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 800), Tarama Sözlüğünde *sak* “müteyakkız, uyanık, çabuk duyan, tetikte, ihtiyatlı.” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde görülür. Azerbaycan Türkçesinde bulunmamaktadır¹⁰. Türkiye, Gagavuz ve Türkmen Türkçesinde benzer anlamlarla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*sak* (halk ağzı)” 1. uyanık, gözü açık, müteyakkız. 2. uykusu hafif. (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “*sak*” uyanık, tetikte (Çebotar ve Dron, 2002: 551).

¹⁰ “Sak” kelimesi yerine aynı kökten türeyen “sayıq” (<sagık<sakık) kelimesi Azerbaycan Türkçesinde kullanılmaktadır.

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: “sak” uyanık, tetikte. Gati sak bolmasa, ekinleri mal-garadan goramak başartmasa gerek. “Çok uyanık olmazsanız ekinlerinizi hayvanlardan koruyamayabilirsiniz.”

49. şakar: alında ak bulunan.

Toklucaqlar devletüm, şakar koç gel geç, dedi (D.115b-9). “Toklucaklar kismetim, sakar koç gel geç, dedi.”

Ay şakar koç, menüm nerden helāk olacağum bildün (D.116a-1). “Ay sakar koç, benim nereden helak olacağımı bildin.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 2 defa geçer. Tarama Sözlüğünde “sakar: 1. Alında uğursuz sayılan nişan ve kendisinde bu nişan bulunan. 2. Atın alında olan beyazlık.” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan Türkçesinde bulunmaz. Dede Korkut Kitabı’nda koç için kullanılan kelime Gagavuz Türkçesinde boğa için kullanılmaktadır. Türkiye ve Türkmen Türkçesinde ise benzer şekilde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: sakar: bazı hayvanların, özellikle atların alınlarında bulunan beyaz leke, küçük akıtma. (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “sakar” alında beyaz leke bulunan boğa (Baskakov, 1991: 206).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: “sakar” alını beyaz lekeli hayvan. Ol, alını sakar dor ata seret. “Şu alını beyaz dor atı seyret.” (Tekin vd., 1995: 554).

50. şalavāt getir-: Hz. Muhammed için dua etmek.

Kan Turalı adı görklü Muhammede şalavāt getürdi (D.93a-3). “Kan Turalı adı güzel Muhammed’e salavat getirdi.”

Adı görkli Muhammede şalavāt getürdiler (D.33b-4). “Adı güzel Muhammed’e salavat getirdiler.”

şalavāt getir-, Dede Korkut Kitabı’nda sık kullanılan deyimlerden biridir. 11 defa geçmektedir. Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçesinde bulunmaz. Türkiye Türkçesinde aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “salavat getir-” Hz. Muhammed’e saygı bildirmek için dua okumak. (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

51. şapa: sapa.

Alan şabāh şapa yerde dikilende ağ ban evli (D.104a-12). “Sabah sapa yerde dikilende büyük çadırı.”

Ol gün nāmerdler şapa yer gözetdi (D.78a-4; Kaçalın, 2017: 118). “O gün namertler sapa yer gözettiler.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 5 defa geçer. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan Türkçesinde bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde ve Gagavuz Türkçesinde aynı şekilde kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ise “sova” şeklinde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “sapa” merkezden uzak, kıyıda köşede kalmış. “Eskiden sapa semtlerde küçükçük dükkânlar görünürdü.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “sapa” sapa. (Baskakov, 1991: 208).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: “sova” Sapa (Ajap Sözlük, 2023). Emma mugallımın bagtına ok sova geçdi. (Ene Dilim, 2023) “Ama öğretmenin şansına ok sapa gitti.” Yolumuz sova düşsen, habarını ona yetirip bilmedim. “Yolumuz sapa düştükten sonra haberini ona iletmedim.”

52. şığırtmaç: sığır çobanı.

Meger bir şığırtmaçları varıdı (D.144a-10). “Meğer bir sığırtmaçları vardı.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Tarama Sözlüğünde şığırtmaç “çoban, sığır çobanı.” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde

bulunmayan bir kelimedir. Türkiye Türkçesinde ve Gagavuz Türkçesinde ise aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “sığırtaç” büyükbaş hayvan güden kimse, sığır çobanı, nahır. “Çok geçmeden küçük Mehmet’in bütün köye sığırtaç olacak kabiliyette olduğunu gördü.”

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “surtmaç” sığır çobanı. Küsmee nicel **surtmaç** küüye. “Sığır çobanının köye küstüğü gibi küsmek.” (Baskakov, 1991: 216).

53. şinjirle-: hareket edemez hâle koymak için vurup ayak sinirini kesmek.

Otağın önünde erişti geldi, geyiği şinjirledi (D.40a-9). “Otağın önünde yetişti, geyiği sinirledi.”

Geyiği kıvarıdı getirürürüdi, babasının önünde şinjirleridi (Kaçalın, 2017: 41; D.13a-4). “Geyiği kovalardı getirirdi, babasının önünde sinirlerdi.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 2 defa geçer. Tarama Sözlüğünde *şirirle-* “hareket edemez hâle koymak için vurup ayak sinirini kesmek.” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde anlam daralmasına uğramış bir şekilde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “sinirlemek” savaşlarda, hasmın altındaki atın art ayak kirişlerini kılıçla kesmek. “Sıçrayarak fırlarken kılıcını savurdu ve üstüne gelmekte olan Macar’ın atını sinirledi.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

54. sırça parmak: serçe parmak.

Sırça parmağını kanatsun, kanını destmâla dürtürün (D.61a-10). “Serçe parmağını kanatsın, kanını mendile sürsün.”

Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Orta Türkçe *sırığa* “*gevşek ve tembel” (DLT) [*sırığa*>**sırığa*>*sırça*] şeklinde türemiş bir kelimedir (Gülensyoy, 2018: 615). Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye Türkçesinde benzer şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “serçe parmak” beş parmağın en küçüğü, küçük parmak. “Aynaya bakıyor, gözlerinin altındaki şişkinliklere serçe parmağıyla dokunuyor.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

55. şokman: çizme

Kara kanı şorladı, kara şağrı şokmanı tolu kan oldu (D.107b-1). “Kara kanı fışkırdı, kara kalçası, çizmesi kan doldu.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Tarama Sözlüğünde *sokman* (*sökmen*) “mest üzerine giyilen çizme.” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmamaktadır. Kelime, Türkiye Türkçesinde benzer şekilde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “sokman (*halk ağzı*)” bir çeşit uzun konçlu çizme (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

56. şolu-: solumak.

Küt küt boğa şolumağa başladı, ağzı köpüklendi (D.93a-7). “Küt küt boğa solumaya başladı, ağzı köpüklendi.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde kullanılmayan bu fiil, Türkiye ve Gagavuz Türkçelerinde aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “solu-” nefes alıp vermek. “Soluduğum duman havaya karışırken aniden, kendiliğinden, küçük, bit kadar küçücük bir fikir geldi aklıma.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “solu-” solumak (Baskakov, 1991: 222).

57. şom: katışıksız.

Bêlögümden şom altınlu menüm oğum (D.105b-12). “Okluğumda som altınlı benim okum.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı'nda 1 defa geçer. DLT'de *son* "som, içi dolu madenden olan şey" (Atalay, 2021: 529), Tarama Sözlüğünde *som* "tam, tamamıyla." (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde yer almaktadır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı şekilde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "*som*" (özellikle altın için) kaplama olmayan, içi dışı dolu olan, katışksız, saf. "Caminin kubbesi **som** altınmış." (Google Sözlük, 2023). "Köşk, **som** gümüş bir parmaklıkla ikiye bölünmüştür." (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

58. **şunkur:** sungur.

Ağ *şunkur* kuşu erkeğinde bir köküm var, ala ördek, kara kazın uçurmaya (D.142a-13). "Ak sungur kuşu erkeğinde bir köküm var, ala ördek, kara kazını uçurmaya."

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı'nda 1 defa geçer. Eski Uygur Türkçesinde *şunkar* "atmaca, çakır kuşu" (Caferoğlu, 1968: 218), DLT'de *şunkur* "yırtıcı kuşlardan birinin adı, sungur" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 836), Tarama Sözlüğünde "sungur, (sunkur, sungar, suknur): akdoğan." (Tarama Sözlüğü, 2023) biçiminde görülür. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmayan bir kelimedir. Türkiye ve Türkmen Türkçelerinde ise aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "*sungur*" doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: "*şunkar*" sungur. "Menzâp **şunkara**, humaya, Albayıma gelsen nâder" (Enedilim, 2023) "Benzeyip sungura, hümaya, kolluğuma gelsen nasıl olur.". "Albay bulup çağırısam **şunkarım** sen gola gel." (Kıyasova vd., 2015: 335) "Kolluğu yukarı kaldırıp çağırısam sungurum sen kola gel.".

59. **süs-:** 1. süsmek.

Ağayıl da ağca koyun kuzıcağın *süser* mi olur (D.100b-1). "Ağıllarda akça koyun kuzucuğunu süser mi olur?"

2. Delmek,deşmek.

Altmış tutam sur cıdasın koltuk kısıp ol kâfiri karşısından **süsem**, dedi, **süsmedi**. (D.106b-3; Özçelik, 2016b: 425). "Altmış tutam sarı mızrağını koltuğuna kısıp o kâfiri karşısındandeşmek istedi,deşemedi."

süs- kelimesi Dede Korkut Kitabı'nda 1 defa "süsmek" 2 defa da "delmek,deşmek" anlamında olmak üzere toplamda 3 defa kullanılmıştır. DLT'de *süs-* "süsmek" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 843), Tarama Sözlüğünde *süs-* "sivri bir şeyle dürtmek, hayvan boynuzu ile vurmak, boynuzlamak" şeklinde geçer. Azerbaycan Türkçesinde bulunmaz¹¹. Türkiye, Türkmen ve Gagavuz Türkçesinde ise sadece birinci anlamıyla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "*süs-*" boynuzlu hayvan boynuzu ile vurmak, tos vurmak. "Koç çocuğu süsmüş." (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: "*süs-*" süsmek, boynuzlamak." Bizin sığırımız **süsyâr**. "Bizim sığırımız süser." (Tekin vd., 1995: 594). Göle onu **süsdi**, ol meniñ yanıma aglap gaytdı. (Kıyasova vd., 2015: 296). "Dana onu boynuzladı, o benim yanıma ağlayarak geri döndü."

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: *süs-*: süsmek, boynuzlamak (Özkan, 1996: 255).

60. **şehâdet getir-:** şehadet getirmek.

Dinüñe girdüm, dedi, parmak götürüp şehâdet getirüp müsülmân oldı (D.128a-6). "Dinine girdim, dedi; parmak götürüp şehadet getirip müslüman oldu."

şehâdet getir- deyiimi, Dede Korkut Kitabı'nda 1 defa geçer. Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı anlamla kullanılmaktadır.

¹¹ Azerbaycan Türkçesinde "*süs-*" fiili kullanılmamaktadır, fakat aynı kökten türeyen "*süsül-*" 1. Bir yere sokulmak, daldırılmak, batırılmak. 2. Boynuz darbesi yemek, boynuzlanmak. *Süsüş-*: Kafa kafaya gelmek." fiilleri Azerbaycan Türkçesinde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*şehadet getir-*” İslam’ın şartlarından ‘Allah’tan başka tapacak yoktur ve Hz. Muhammed onun kulu ve peygamberidir’ anlamına gelen kelime-işehadet adını taşıyan Arapça sözü söylemek (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

61. şorla-: akmak.

Oğlan kâfiri götürdü yere urdı, burnundan kanı düden gibi şorladı (D.128a-3). “Oğlan, kâfiri götürdü yere vurdu, burnundan kanı çeşme gibi şorladı.”

Alca kanı şorladı, koynuna endi (D.146-9). “Alca kanı şorladı, koynuna indi.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 6 defa geçer. Tarama Sözlüğünde *şorla-* “şorul şorul, şarıl şarıl akmak, çok ve bol akmak.” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmamaktadır¹². Türkiye Türkçesinde aynı şekilde, Türkmen Türkçesinde ise “şarla-” şeklinde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*şorla-*” su vb. ‘şor’ diye ses çıkararak akmak (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: “*şarla-*” şarıldamak. (Tekin vd., 1995: 601) Obanyň ortasynda geçmän ýapdan dury suw şarlap akýardy.” (Kıyasova vd., 2015: 322) Köyün ortasından geçen kanaldan duru su şarıldayıp akıyordu.

62. tıka basa ye-: çok yemek.

Elin yüzün yumadın tokuz bazlammac ilen bir külek yoğurd gözler, toýınca tıka basa yer (D.5b-13). “Elini yüzünü yıkamadan dokuz bazlamaç ile bir kova yoğurt gözler, doyunca tıka basa yer.”

Bu deyim, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*tıka basa ye-*” mideye sıkıntı verecek kadar çok yemek (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

63. tıñdür-: Son vermek, durdurmak.

Ğaba ğaba begler oğlu ğavğa kılsa ğamçı şalup tıñdüren Ğazan eridüm (D.141a-3). “*Koca koca beylerin oğlu kağa etse ğamçı vurup durduran Ğazan er idim* (Özçelik, 2016b: 760).

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 örnekte geçer. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı anlamla kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde anlam daralmasına uğramış, sadece “ağlamasını durdurmak” anlamında kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*dindir-*” dinmesini sağlamak. “En büyük bahtiyarlık yasını **dindiremez** / Baba, benim kalbime sensiz kimse giremez.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: “*dindir-*” ağlamasını durdurmak. “Ol çaganın elinden tutup, ‘jigim-jigim’ diyip, onı **dındirdi** (Kıyasova vd., 2016: 286). “O çocuğun elinden tutup ‘kardeşim-kardeşim’ diyip ağlamasını durdurdu.”

64. turfanda: mevsimin ilk, taze, yeni ürünü.

Oğuzdan yine bize bir turfanda kızu geldi, dedi (D.115a-4; Kaçalin, 2017: 161). “Oğuzdan yine bize bir turfanda kuzu geldi, dedi”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 1 defa geçer. Farsça “tervende” sözcüğünden Türkçeye geçmiştir (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde bulunmamaktadır. Bu kelime Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde Dede Korkut Kitabı’na göre daha dar anlamla, sadece meyve ve sebzeler için kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*turfanda*” mevsimin başında ilk yetişen (meyve, sebze) (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

¹² Azerbaycan Türkçesinde “şorla-” fiili bulunmamaktadır, fakat aynı kökten türemiş “**şorala-**” dökülmek; boşanmak. **Şoralan-** 1. Aniden dökülmek, akmak. 2. Şiddetli akmak, akıp dökülmek; şiddetli yağmak.” (Altaylı, 2018: 3168) fiilleri bulunmaktadır.

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: trufanda: Turfanda (Baskakov, 1991: 245).

65. umud: 1. Olması beklenen veya olacağı düşünülen şey.

Yayan erin umudı olmaz (D.47a-12). "Yayan erin umudu olmaz."

Kalın Oğuz begleri Beyrekden umud üzdiler (D.49a-9). "Seçkin Oğuz beyleri Beyrek'ten umut kestirler."

2. Ummaktan doğan duyguyu veren kimse veya şey.

Vay alnum başum umudı Hân Beyrek (D.49a-6). "Vay alnımın başımın umudu Han Beyrek."

Kalmış yigit arhası, beze miskiñ umudı, Türkistânın direği... (D.104b-2). "Darda kalmışın arkası, düşkün miskinın umudu, Türkistan'ın direği..." (Özçelik; 2016b: 721).

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı'nda kalıplaşmış olarak 2 defa *umud ol-*, 2 defa *umud üz-*, 1 defa *umudı üzil-* şeklinde; 8 defa da tek başına *umud* olmak üzere toplamda 13 defa geçmektedir. Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. Azerbaycan Türkçesinde *umut* kelimesi bulunmaz, bunun yerine Farsça kökenli "ümit" kelimesi kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde 1. ve 2. anlamla kullanılmaktadır, fakat "umut ol-, umut üz, umudı üzil-" deyimleri kullanılmamaktadır. Türkmen Türkçesinde 1. anlamla kullanılmaktadır, ayrıca *umut üz-* deymi de aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde ise 1. anlamıyla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "umut" 1. olması beklenen veya olacağı düşünülen şey. "Sınav, onun için iş bulma **umuduydu**." 2. ummaktan doğan duyguyu veren kimse veya şey. "Oğlu onun tek umuduydu." (Google Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: "umit" bir amacın, fikrin, yürekte olan isteğin yerine ulaşmasına olan inanç (Kıyasova vd., 2015: 403). Puç bolan **umutlar**. "Boşa çıkan umutlar." (Tekin vd., 1995: 647). Çıkmadık canda **umut bar**. "Çıkmadık canda umut vardır." Tilki derrev **umut üzdü** canından. "Tilki hemen canından ümidi kesti." (Ene Dilim, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: umut: umut (Çebotar ve Dron, 2002: 684). Var **umudum**. "Ümidim var." (Baskakov, 1991: 249).

66. uyluk: uyluk.

Sağ uyluğu kayaya tokındı, şındı (D.122a-12). "Sağ uyluğu kayaya değdi, kırıldı."

Meni yere çaldı, sağ uyluğum şındı (124a-4). "Beni yere çaldı, sağ uyluğum kırıldı".

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı'nda 5 defa geçer. Eski Türkçede "udl(u)k: kalça kemiği", DLT'de "udluk: kol kemiğinin kalın kısmı" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 917), Tarama Sözlüğünde *uyluk* "kalçadan dize kadar olan bacak kısmı." (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde görülür. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmamaktadır. Türkiye ve Türkmen Türkçelerinde ise aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: "uyluk" kalçadan dize kadar olan bacak bölümü (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: "uyluk" kalçadan dize kadar olan bacak bölümü (Tekin vd., 1995: 652). İki elini **uyluğuna** urdı-da: "Hay, yangın dünya, ot aldı" diyip gıgırdı. "İki elini uyluğuna vurdu ve: "Hey, yangın dünya, ateş aldı." diyip bağırırdı." Ecem ellerini **uyluğuna** urup, ağlamaya başladı. "Annem ellerini uyluğuna vurup ağlamaya başladı." (Ene Dilim, 2023).

67. üleş: bölüşmek, paylaşmak.

Kâfir dahı düşüben bir yêrde akça üleşmekteydi (D.38a-4). "Kâfir de inmiş bir yerde akçe paylaşmaktaydı."

üleş- fiili, Dede Korkut Kitabı'nda 1 defa geçer. Eski Türkçede *ülä-* "üleş-, üleştir-" (Akalin, 2007: 306), Eski Uygur Türkçesinde *üläš-* "paylaşmak" (Wilkens, 2021: 822), DLT'de *üleş-* "karşılıklı olarak hisse almak, paylaşmak" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 932), Tarama Sözlüğünde *üleş-* "paylaşmak, bölüşmek." (Tarama Sözlüğü, 2023) biçiminde görülür. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Türkiye ve Türkmen Türkçelerinde ise aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*üleş-*” bölüşmek, paylaşmak (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: “*üleş-*” karşılıklı paylaşmak, bölüşmek. “*Üleşmek* gerek.” (Ene Dilim, 2023).

68. üş-: üşüşmek.

Derelerde depelerde kâfire kırğun girdi, leşine kuzğun üşdi (D.34a-13). “Derelerde tepelerde kâfire kırgın girdi, leşine kuzğun üşüştü.”

Püreler Deli Karçara üşdiler (D.46a-4). “Pireler Deli Karçar’a üşüştüler.”

üş- fiili, Dede Korkut Kitabı’nda 5 defa geçer. Eski Uygur Türkçesinde *üş-* “toplanmak, bir araya gelmek, üşmek, yerleşmek” (Wilkens, 2021: 830), DLT’de *üş-* “üşüşmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 935) şeklinde geçmektedir. Tarama Sözlüğünde yer almamaktadır. Azerbaycan Türkçesinde kullanılmamaktadır. Türkiye, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde ise aynı şekilde ve aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*üş-* (*halk ağzı*)” üşüşmek. “Herkes başıma *üştü*. Ekmeğe karınca *üştü*.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Türkmen Türkçesindeki kullanımı: “*üş-*” toplanmak, yığılmak (Ajap Sözlük, 2023). Adamlar yığnaga *üşüp* geldiler. “İnsanlar meclise toplanıp geldiler.” (Kıyasova vd., 2015: 420). Ol çarşığı doldurup atdığıça, buğday daneleri üvmek bolup *üşşyardı*. “O yabayı doldurup attıkça buğday taneleri birikip yığılıyordu.” (Ene Dilim, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “*üş-*” üşüşmek, bir araya toplanmak (Baskakov, 1991: 252).

69. 1. üzer/üzeri (üzeri, üzerine, üzerinde, üzerinden, üzerlerine, üzerüme): üst.

Gözcü gözledi gördi kim at Begilün, Begil üzerinde değil (D.125b-1) “Gözcü gözledi gördü ki at Begil’in, begil üstünde değil.”

Oğul at üzerinden meni kap, döşegüme çıkar (D.123a-3). “Oğul, at üzerinden beni al, döşegüme götür.”

2. üzer/üzeri (üzerine, üzerüme, üzerümüzden, üzerümüze, üzerüne, üzerünüze): yan, nezd, huzur.

Beyrek otuz dokuz yigidünün üzerine geldi, anları sağ ve esen gördi (D.62a-13). “Beyrek otuz dokuz yigidinin yanına geldi, onları sağ ve esen gördü.”

Hân kızunun Kazan üzerine geldi (D.76a-11). “Kazan, han kızının yanına geldi.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda 104 defa geçmektedir. Tarama Sözlüğünde yer almaz. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Gagavuz Türkçesinde sadece edat olarak “üzere/üzeri: +dAn dolayı” şeklinde bir kullanım mevcuttur. Türkiye Türkçesinde aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*üzeri*¹³” Bir şeyin yukarı, göğe doğru olan yanı. “Kubbenin üzerine güvercinler konmuştu”. Üzerinde: üstünde. “Donanan minareler sanki yolun *üzerinde* yakılan meşalelerdir.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “*üzere*” +dAn dolayı. Bu üzere: bunun üzerine (Baskakov, 1991: 252).

70. yakış-: yaraşmak, uygun gelmek.

Aldı geydi, boyı boyına, béli beline, kolu kolına yakışdı (D.55a-2). “Aldı giydi, boyu boyuna, kolu koluna yakıştı.”

Bu kelime, Dede Korkut Kitabı’nda tek örnekte geçer. Tarama Sözlüğünde “yakışmak: yaklaşmak, meyletmek” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde bulunmaz. Türkiye ve Gagavuz Türkçelerinde aynı anlamla kullanılmaktadır.

¹³ Türkiye Türkçesinde üzeri kelimesinin 32 farklı anlamı vardır. Detaylı bilgi için bk. “Google Sözlük”

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*yakış-*” güzel durmak, iyi gitmek, yaraşmak, uygun gelmek. “Önden yandan nasıl durduğunu, **yakışıp yakışmadığını** gözden geçirecek.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Gagavuz Türkçesindeki kullanımı: “*yakış-*” uygun gelmek. Bana **yakışmeer**. “Bana yakışmıyor.” (Çebotar ve Dron, 2002: 703).

71. yazı yaban: dağ, taş, kır.

Yazıda yabanda geyiği kovar, senün öñüne getirür (D.13a-7). “Yazıda yabanda geyiği kovalar, senin önüne getirir.”

Yazıdan yabandan eve bir [udlu] konuk gelse (D.5b-8; Kaçalın, 2017: 33). “Yazıdan yabandan eve bir konuk gelse.”

Bu ikileme, Dede Korkut Kitabı’nda 3 defa geçer. Tarama Sözlüğünde “yazı yaban:” (Tarama Sözlüğü, 2023) şeklinde kayıtlıdır. Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kullanımı: “*yazı yaban*” dağ, taş, kır. “Gitmeyin, uzaktan davulun sesi hoş gelir, **yazı yaban**, sizin harcınız değil, dedik.” (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

SONUÇ

Dede Korkut Kitabı’nda kullanılan çok sayıda kelime bugün Azerbaycan Türkçesi ölçünlü dilinde kullanılmamakta, Türkiye, Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılmaktadır. Bu kelimelerin bazıları Azerbaycan Türkçesinde zamanla terk edilmişken bazıları ise hiçbir zaman Azerbaycan Türkçesinde kullanılmamıştır. Dede Korkut Kitabı’nda kullanılıp da Azerbaycan Türkçesinde kullanılmayan ve diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde kullanılan bu kadar çok kelimenin olması, Dede Korkut Kitabı’nın Azerbaycan Türkçesiyle yazılmadığının göstergesi olabilir. Üstelik bu kelimelerden bazıları Dede Korkut Kitabı’nda çok sık geçmektedir. Örneğin *bre/mere* kelimesi 148 kez, *üzer/üzeri* kelimesi 104 kez, *kavaş* kelimesi 38 kez kaydedilmiştir. Bu kadar çok kullanılan kelimelerin Azerbaycan Türkçesinde bulunmaması da Dede Korkut Kitabı’nın Azerbaycan Türkçesiyle yazılmadığına işaret etmektedir.

Ayrıca şunu da belirtmek gerek, bu çalışmada Dede Korkut Kitabı’nda bulunup da Azerbaycan Türkçesinde bulunmayan kelimelerin Türkiye Türkçesinde bulunan bazı madde başları ele alınmıştır. Aynı şekilde hem Azerbaycan hem de Türkiye Türkçesinde bulunmayıp Türkmen Türkçesinde veya Gagavuz Türkçesinde bulunan birçok madde başı mevcuttur: *arğış*, *başına iş düş-*, *bögelek*, *ğarım*, *güvle-*, *işāret kıl-*, *kuy-*, *oñal-*, *öñince*, *öri tur-*, *şağınç*, *şalkum*, *yorilt-* vb. Dede Korkut Kitabı’nda, diğer lehçelerde bulunmayıp da sadece Azerbaycan Türkçesinde bulunan madde başları da mevcuttur. Tüm bunlardan hareketle Dede Korkut Kitabı’nın Azerbaycan Türkçesiyle yazılmadığını ya da diğer herhangi bir Oğuz grubu Türk lehçesiyle yazılmadığını; Eski Oğuz Türkçesiyle yazıldığını söylemek mümkündür. Eser ortak ata dille (Eski Oğuz Türkçesi) yazıldığından o zamanın dilinde bulunan birçok kelimenin günümüz Oğuz grubu Türk lehçelerinin herhangi birinde bulunmayıp diğerlerinde bulunması normal bir durumdur.

KAYNAKÇA

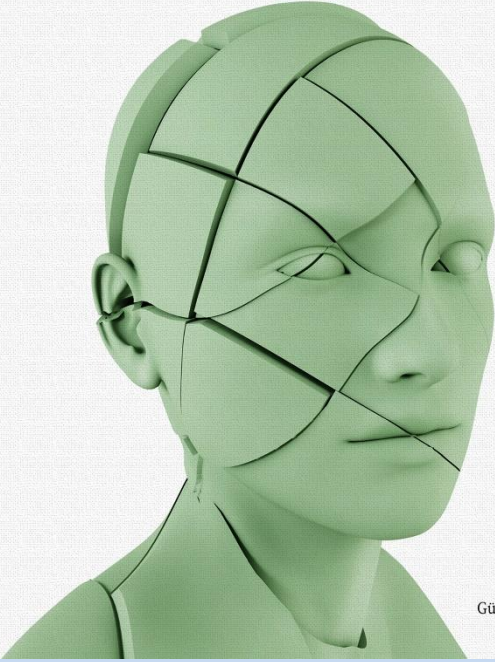
- Ajap Sözlük. (2023). erişim adresi: <https://www.ajapsozluk.com/dictionary/turkmen-turkish/s%C3%B6zl%C3%BCk>
- Akalın, Mehmet. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alkaya, Ercan. (2020). “Dede Korkut Kitabında Geçen Butun Binmek ve Sıçrayıp Binmek Deyimleri Üzerine”. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9/23, s. 225-232.
- Alkaya, Ercan. (2020). “Dede Korkut Kitabındaki Söz Varlığının Kazak Türkçesindeki İzleri”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad)*, 4(2), 153-188.

- Alkaya, E. (2021). Dede Korkut Kitabı'ndan Tarama Sözlüğü'ne Alınan Tek Veriler Üzerine Bir Değerlendirme. (Haz. Hacer Tokyürek-Beytullah Bekar). *Doğumunun 60. Yılında Nevzat Özkan Armağanı*. Ankara: Nobel, 193-235."
- Altaylı, Seyfettin. (2005). *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Prestij Matbaası.
- Altaylı, Seyfettin. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, Besim. (2021). *Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (2023). erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Azərbaycan dilinin etimologiya lüğəti (2023). erişim adresi: <https://obastan.com/azerbaycan-dilinin-etimologiya-lugeti/?l=az>
- Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti (2023). erişim adresi: <https://obastan.com/azerbaycan-dilinin-frazeologiya-lugeti/?l=az>
- Baskakov, Nikolay Aleksandroviç. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. (Haz. İsmail Saymaz, Mecit Doğru). Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Caferoğlu, Ahmet. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güncel Türkçe Sözlük (2023). erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Dəmirçizadə, Edülezəl Mehmet (1999). *Kitabi - Dede Qorqud Dastanlarının Dili*. Bakü: Elm.
- Doerfer, Gerhard (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Unter Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. I: Mongolische Elemente in Neupersischen*. Wiesbaden: Steiner.
- Doğan, Murat ve Demirtaş, Ahmet. (2022). "Türkiye Türkçesi Ağzlarında Ön Ses Tonsuzlaşması". *14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, s. 1052-1068.
- Elmeddin Elibeyzade (1999). *Kitabi Dede Qorqud*. Bakü: Azərbaycan Tercüme Merkezi.
- Ene Dilim. (2023). erişim adresi: <https://enedilim.com/>
- Ercilasun, Ahmet Bican, ve Akkoyunlu, Ziyat. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, Mehmet Dursun ve Gül, Münteha. (2006). "Kapalı e (e) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi-Anadolu Ağzları İlişkisi". *Karadeniz Araştırmaları*, 11 (11) , 111-148.
- Gülensoy, Tuncer. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Wilkens, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Kaçalın, Mustafa Sinan. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. TDK Yayınları: Ankara.
- Kara, Mehmet ve Karadoğan, Ahmet. (2014) *Türkmen Türkçesi Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Etkileşim Yay.
- Kıyasowa, G., Geldimiradow, A., ve Durdıyew, H. (2016). *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi, I Tom*. Aşgabat: Ilım.
- Kıyasowa, G., Geldimiradow, A., ve Durdıyew, H. (2015). *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi, II Tom*. Aşgabat: Ilım.
- Korkmaz, Zeynep. (1998). Dede Korkut hikâyelerinde dil-üslûp bağlantısı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 46(1998/1), 101-112.
- Orucov, Eliheyder (2006a). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti I, Dört Cildde*. Bakı: Şerq-Qerb.
- Orucov, Eliheyder (2006b). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti II, Dört Cildde*. Bakı: Şerq-Qerb.
- Orucov, Eliheyder (2006c). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti III, Dört Cildde*. Bakı: Şerq-Qerb.
- Orucov, Eliheyder (2006d). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti IV, Dört Cildde*. Bakı: Şerq-Qerb.
- Özçelik, Sadettin. (2016a). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özçelik, Sadettin. (2016b). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, Nevzat. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. TDK Yayınları: Ankara.
- Çebotar, Petri ve Dron, Ion. (2002). *Gagauzça-Rusça-Romınca Sözlük*. Chişinău: Pontus.

- Tarama Sözlüğü (2023). erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Tekin, Talat; Ölmez, Mehmet; Ceylan, Emine; Ölmez, Zuhale ve Eker, Süer (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Simurg Yayınları, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, No: 18, Ankara.
- Tezcan, Semih (2018). *Dede Korkut Oğuznamaları Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tietze, Andreas. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati C. 1 (A-B)*. Ankara: TÜBA
- Zeynalov, Ferhad. (1986). "Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 24, s. 455-468.

TÜRK BİLİMKURGU EDEBİYATI VE ARKETİPLER

DR. VELİ UĞUR

Günce Yayınları

Oktag Yivli

Öykü Nasıl Okunur

modern öykü ve yöntem

Günce Yayınları

MAKSUT YİĞİTBAŞ

Edebiyatın Ebemkuşağı

Halit Ziya Hikâyeciliğinde

Renklerin Dili

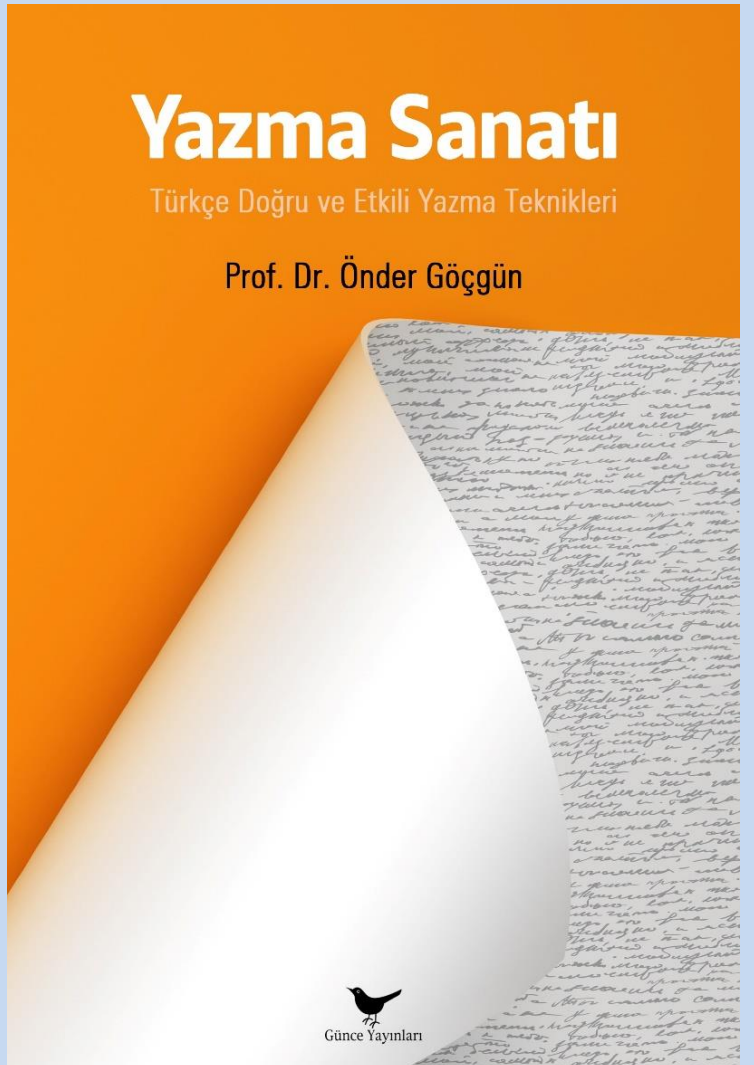

Günce Yayınları

Yazma Sanatı

Türkçe Doğru ve Etkili Yazma Teknikleri

Prof. Dr. Önder Göğün

Günce Yayınları